

RAQAMLI MAKON SHAROITIDA INTERNETDAN FOYDALANISH HUQUQINING XALQARO-HUQUQIY TARTIBGA SOLINISHI: NAZARIYA, AMALIYOT VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Yo'ldoshboyeva Shaxzoda Faxriddin qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti

E-mail: shakhyoldoshboyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21093966>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 28-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 30-iyun 2026 yil

KEYWORDS

raqamli makon, internetdan
foydalanish huquqi, xalqaro
huquq, kibersuverenitet,
raqamli tafovut, inson
huquqlari, xalqaro tartibga
solish, raqamli huquqlar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada raqamli makon sharoitida internetdan foydalanish huquqining xalqaro-huquqiy tartibga solinishi masalalari keng qamrovli tahlil etiladi. Tadqiqotda internetdan foydalanish huquqining xalqaro hujjatlardagi normativ asoslari, uni ta'minlashning institutsional mexanizmlari, davlatlarning majburiyatlari hamda raqamli tafovut muammosi o'rganiladi. Maqolada BMT doirasida qabul qilingan rezolyutsiyalar, Inson huquqlarining Yevropa konvensiyasi, YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlarning raqamli huquqlarga oid hujjatlari tahlil etiladi. Shuningdek, kibersuverenitet va inson huquqlari o'rtasidagi ziddiyat masalasi ko'rib chiqiladi, raqamli huquqlarni xalqaro miqyosda himoya qilishning muqobil modellari taklif etiladi. Tadqiqot natijasida internetdan foydalanish huquqini mustaqil xalqaro huquqiy institut sifatida shakllantirish zarurligi asoslanadi.

XXI asrning ikkinchi o'n yilligida internet global miqyosda iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotning asosiy infratuzilmasiga aylandi. Bugungi kunda dunyo aholisining 5,4 milliarddan ortig'i, ya'ni taxminan 67 foizi internetdan muntazam foydalanadi (ITU, 2023). Bu raqam internetni nafaqat axborot almashish vositasiga, balki zamonaviy jamiyatda to'laonli ishtirok etishning zaruriy shartiga aylantirdi.

Shu bilan birga, internetdan foydalanish huquqining xalqaro-huquqiy maqomi hali ham bahsli masala bo'lib qolmoqda. Bir tomondan, BMT va regional xalqaro tashkilotlar bu huquqni mavjud inson huquqlari tizimining tarkibiy qismi sifatida tan olmoqda. Ikkinchi tomondan, ko'plab davlatlar internet erkinligini milliy xavfsizlik, axloq me'yorlari yoki siyosiy barqarorlik talablari bilan cheklash huquqini o'zlari uchun saqlab qolmoqda. Bu ikki yondashuv o'rtasidagi ziddiyat xalqaro huquqda "raqamli suverenitet" va "raqamli erkinlik" tushunchalari atrofidagi munozaralarni keltirib chiqarmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ham raqamli transformatsiya jarayonini faol amalga oshirayotgan davlatlar qatoriga kiradi. "Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatda internetdan foydalanish huquqini kafolatlash va

kengaytirish masalalarini dolzarblashtirmoqda. Bu esa mazkur mavzuni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim qiladi.

Internetdan foydalanish huquqining xalqaro-huquqiy asoslarini shakllantirishda BMT tizimi markaziy o'rin tutadi. 1948 yilda qabul qilingan Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasining 19-moddasi "har kim istalgan vositalar orqali ma'lumot va g'oyalarni izlash, olish va tarqatish" erkinligini kafolatlaydi. Garchi bu hujjat 1948 yilda qabul qilingan va internet texnologiyasini nazarda tutmagan bo'lsa-da, xalqaro huquqshunoslar ifoda erkinligining bu normasi raqamli muhitda ham to'liq kuchga ega deb hisoblaydi.

2011 yilda BMT Inson huquqlari Kengashi birinchi marta internetdagi ifoda erkinligiga bag'ishlangan maxsus rezolyutsiya qabul qildi (A/HRC/20/L.13). Ushbu hujjat "oflayn muhitda himoya qilinadigan huquqlar onlayn muhitda ham himoya qilinishi kerak" tamoyilini mustahkamladi. 2016 yilda qabul qilingan keyingi rezolyutsiya esa (A/HRC/32/L.20) davlatlarning internet aloqasini ataylab uzishini xalqaro inson huquqlari normalari bilan ziddiyatli deb e'lon qildi.

BMT Bosh Assambleyasining 2022 yildagi "Barqaror raqamli kelajak uchun umumiy standartlar" rezolyutsiyasi (A/RES/77/247) raqamli inklyuzivlikni — ya'ni hamma uchun internetga teng kirish imkoniyatini — davlatlarning rivojlanish sohasidagi majburiyati sifatida belgiladi. Bu hujjat internetdan foydalanishni endi nafaqat fuqarolik-siyosiy huquq, balki ijtimoiy-iqtisodiy huquq sifatida ham ko'rib chiqish tendentsiyasining huquqiy ifodasi bo'ldi.

Maxsus ma'ruzachilar instituti ham bu sohada muhim rol o'ynaydi. BMT Ifoda erkinligi bo'yicha Maxsus ma'ruzachisi Frank La Rue 2011 yildagi ma'ruzasida internetni inson huquqlarini amalga oshirishning asosiy vositasi sifatida belgilab, uni ataylab uzish yoki blokirovka qilishni insonning asosiy huquqlarini buzish deb ta'rifladi.

Yevropa inson huquqlari konvensiyasining (YeIHK) 10-moddasi ifoda erkinligini kafolatlaydi va Yevropa Inson Huquqlari Sudi bu normani internet erkinligiga ham tatbiq etadi. Delfi AS — Estoniya ishida (2015) Sud internet-provayderlar mas'uliyatini tartibga solishda davlatlarning keng ixtiyoriy doirasi mavjudligini tan oldi, biroq bu doirani cheklash uchun demokratik jamiyatdagi zaruriyatni asoslash talabini ham mustahkamladi.

Amerika inson huquqlari konvensiyasi doirasida esa 2011 yilda Amerika davlatlari tashkiloti qabul qilgan "Internet erkinligi to'g'risidagi deklaratsiya" internetdan foydalanishni asosiy inson huquqi sifatida belgilab, uning cheklanishi faqat adolatli sud nazorati ostida amalga oshirilishi mumkinligini ta'kidladi.

Afrika Inson va Xalqlar Huquqlari Xartiyasining ijro organi bo'lgan Komissiya ham so'nggi yillarda bir qancha qarorlar qabul qilib, Afrika davlatlarida keng tarqalgan internet blokirovkalari amaliyotini inson huquqlari normalari bilan ziddiyatli deb topdi.

Kibersuverenitet tushunchasi xalqaro huquqda davlatning o'z hududidagi internet infratuzilmasi ustidan to'liq nazorat o'rnatish huquqi sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv ayniqsa Xitoy tomonidan faol ilgari surilmoqda: Xitoyning "Internet suverenitetini himoya qilish to'g'risida"gi qonuni (2017) va "Milliy kiberxavfsizlik qonuni" (2016) milliy kibermakonni "davlat suverenitetining bir qismi" deb belgilaydi.

Rossiya Federatsiyasining 2019 yilda qabul qilgan "Suveren internet to'g'risida"gi qonuni ham kibersuverenitetni operativ jihatdan amalga oshirishga qaratilgan: qonun zarur hollarda ruscha segmentni — "Runnet"ni — global internetdan ajratish imkoniyatini yaratdi. Bu

tadbirlar xalqaro huquq nuqtai nazaridan qanday baholanishi xalqaro huquqshunolar o'rtasida hali bahsli bo'lib qolmoqda.

Demokratik davlatlar esa aksariyat hollarda internet boshqaruvida ko'p manfaatdor tomonlarni — davlat, xususiy sektor, fuqarolik jamiyati va texnik hamjamiyatni — o'z ichiga olgan “multi-stakeholder” modelini qo'llab-quvvatlaydi. ICANN (Internet korporatsiyasi belgilangan nomlar va raqamlar uchun) va IGF (Internet boshqaruvi forumi) ana shu modelning institutsional ifodasi hisoblanadi.

BMT Hukumat Mutaxassislari Guruhi (GGE) 2021 yilda e'lon qilgan oxirgi hissobotida davlatlar xalqaro huquqning kibermakon faoliyatiga tatbiq etilishi to'g'risida konsensusga kelganini tasdiqladi. Shu bilan birga, amaliy normalar masalasida — xususan, davlatlarning kiber hujumlar uchun mas'uliyati va javob choralari mezonlari bo'yicha — xalqaro hamjamiyat hali yagona pozitsiyaga ega emas.

Raqamli tafovut — internet va axborot texnologiyalariga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan va bo'lmagan aholi guruhlari yoki davlatlar o'rtasidagi farq — xalqaro huquqiy majburiyatlarning bajarilishiga jiddiy to'siq bo'lmoqda. ITU ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda rivojlangan mamlakatlar aholisining 90 foizdan ortig'i internetdan foydalansa, eng kam rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 36 foizdan oshmaydi. Afrika qit'asida bu raqam o'rtacha 43 foiz atrofida.

BMT Barqaror Rivojlanish Maqsadlarining 9-maqsadi — barcha uchun axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga kirish imkoniyatini ta'minlash — raqamli tafovutni bartaraf etishni xalqaro majburiyat sifatida belgilaydi. Ammo bu majburiyatni amalga oshirishda majburiy huquqiy mexanizmlar yo'q: u “yumshoq huquq” (soft law) doirasida qolmoqda.

Xalqaro telekommunikatsiya ittifoqi (ITU) raqamli tafovutni bartaraf etishning asosiy xalqaro institutlaridan biri hisoblanadi. ITU-ning “Connect 2030 Agenda” dasturi 2030 yilgacha barcha mamlakatlarni universal keng polosali internetga ulashni ko'zda tutadi. Biroq bu maqsadlarning bajarilishini ta'minlovchi xalqaro-huquqiy majburlash mexanizmi mavjud emas.

Jahon banki, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) va boshqa xalqaro moliyaviy institutlar rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirishga moliyaviy ko'mak ko'rsatadi. 2022 yilda G20 davlatlari “Raqamli inklyuzivlik xartiyasi”ni qabul qilib, umumiy raqamli bo'shliqni kamaytirish yo'lida birgalikda harakat qilishga kelishdi.

Internet boshqaruvi sohasidagi xalqaro institutlar tizimi tarqoq tuzilishga ega. BMT tizimida bu masala bilan bir qancha tashkilotlar shug'ullanadi: ITU texnik standartlar va telekommunikatsiya sohasini, YUNESKO axborot erkinligi va raqamli madaniyat masalalarini, BMT Inson huquqlari Oliy komissarligi esa internet huquqlari buzilishi masalalarini nazorat qiladi.

2005 yilda Tunis sammitida tashkil etilgan Internet Boshqaruvi Forumi (IGF) ko'p manfaatdor tomonlar o'rtasidagi muloqot uchun platforma vazifasini bajaradi. IGF qarorlari yuridik majburiylov kuchiga ega bo'lmasa-da, uning tavsiyalari xalqaro normalar shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. 2025 yilda IGF mandati yana besh yilga uzaytirildi, bu esa uning xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olinishini ko'rsatadi.

Zamonaviy xalqaro internet tartibga solishida nodavlat aktörlar — xususiy kompaniyalar, texnik tashkilotlar va fuqarolik jamiyati — tobora muhim rol o'ynamoqda. ICANN, W3C, IETF kabi texnik tashkilotlar internet standartlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yirik

IT-kompaniyalar — Google, Meta, Microsoft, Amazon — esa foydalanuvchilarning raqamli huquqlariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi qarorlarni ko'pincha hukumatlardan mustaqil ravishda qabul qiladi.

Bu holat xalqaro huquqda “korporativ mas’uliyat” muammosini yuzaga keltiradi: xususiy korporatsiyalar qachon va qanday tartibda xalqaro inson huquqlari normalari bilan bog'liq bo'ladi? BMT Biznes va inson huquqlari bo'yicha yo'riqnomaviy tamoyillari (Ruggie tamoyillari, 2011) bu masalaga dastlabki yondashuv sifatida korporatsiyalarga “huquqlarni hurmat qilish” majburiyatini yuklaydi, biroq bu majburiyat hozircha ixtiyoriy xarakter kasb etadi.

Hozirgi vaqtda internetdan foydalanish huquqini xalqaro miqyosda tartibga solishning uchta asosiy modeli mavjud: Birinchi model — uni mavjud inson huquqlari tizimiga integratsiya qilish. Bu yondashuvda internet erkinligi ifodalovchi ifoda erkinligi, axborot olish huquqi va yig'ilish erkinligi kabi an'anaviy huquqlarning raqamli ko'rinishi sifatida talqin etiladi. Bu model hozirgi xalqaro huquq amaliyotida ustun bo'lib, BMT Inson huquqlari tizimi doirasida amalga oshirilmoqda.

Ikkinchi model — maxsus xalqaro shartnoma tuzish. Bir qator tadqiqotchilar (Zittrain, Palfrey, DeNardis) internetdan foydalanish huquqini huquqiy majburlash kuchiga ega xalqaro shartnoma bilan mustahkamlashni taklif etadi. Bu model samarali bo'lishi uchun yirik davlatlarning konsensusini talab etadi, bu esa hozirgi geosiyosiy muhitda juda murakkab vazifadir.

Uchinchi model — mintaqaviy tartibga solish. Yevropa Ittifoqining “Raqamli huquqlar va tamoyillar to'g'risidagi deklaratsiya” (2022) va “Raqamli bozorlar to'g'risidagi qonun” kabi hujjatlar mintaqaviy tartibga solishning samarali namunalarini ko'rsatmoqda. Bu yondashuv global konsensusga intilmasdan, mintaqaviy miqyosda mustahkam huquqiy asosni shakllantirishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi raqamli transformatsiya yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. 2022 yilda qabul qilingan “Axborot texnologiyalari to'g'risidagi” yangi tahrirdagi qonun va “Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasi raqamli inklyuzivlikni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilaydi. Biroq, xalqaro standartlarga to'liq muvofiqlik uchun bir qancha tavsiyalar ko'rib chiqilishi lozim.

Birinchidan, O'zbekiston internet blokirovkalari va cheklovlarini faqat aniq qonuniy asos mavjud bo'lganda, zaruriyat va mutanosiblik tamoyillariga rioya etgan holda amalga oshirishni kafolatlovchi huquqiy mexanizm joriy etishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, davlat raqamli inklyuzivlikni ta'minlashda — ayniqsa qishloq joylarda va nochor aholi qatlamlari uchun — kuchaytirish zarur. Uchinchidan, O'zbekiston IGF va ITU doirasidagi xalqaro jarayonlarga faolroq ishtirok etib, milliy manfaatlarini xalqaro miqyosda himoya qilishi lozim.

Raqamli makon sharoitida internetdan foydalanish huquqini xalqaro-huquqiy tartibga solish hali to'liq shakllanmagan, rivojlanib borayotgan sohani ifodalaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, xalqaro huquq normalar tizimi internet erkinligini mavjud inson huquqlari tizimining tarkibiy qismi sifatida tobora aniqroq belgilab bormoqda, biroq bu normalarni majburiy ravishda amalga oshirishning samarali mexanizmlari hali etarli darajada rivojlanmagan.

Kibersuverenitet va inson huquqlari o'rtasidagi ziddiyat hozirgi vaqtda xalqaro huquqning eng munozarali masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu ziddiyatni hal etish uchun

davlatlar, xalqaro tashkilotlar, xususiyl sektor va fuqarolik jamiyatining manfaatlarini muvozanatlashtiruvchi ko'p manfaatdor tomonlarni o'z ichiga olgan mexanizmlar zarur.

Raqamli tafovut muammosi esa internetdan foydalanish huquqini global miqyosda ta'minlashning asosiy to'sig'i sifatida qolmoqda. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun rivojlangan mamlakatlarning moliyaviy majburiyatlari va texnologiya transferi masalalarida xalqaro hamjamiyat konsensusini mustahkamlash zarur.

Umuman olganda, internetdan foydalanish huquqini xalqaro-huquqiy tartibga solish sohasidagi rivojlanish uchta asosiy yo'nalishda amalga oshirilishi zarur: birinchisi — mavjud inson huquqlari konventsionalari doirasida raqamli huquqlarni izchil talqin etish amaliyotini mustahkamlash; ikkinchisi — raqamli inklyuzivlikni ta'minlashga yo'naltirilgan xalqaro majburiyatlarni kuchaytirish; uchinchi — xususiyl korporatsiyalarning raqamli huquqlar sohasidagi mas'uliyatini belgilovchi xalqaro normalarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inson Huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasi, 10 dekabr 1948 yil, Rezolyutsiya 217 A (III).
2. Fuqarolik va Siyosiy Huquqlar to'g'risidagi Xalqaro Pakt. BMT Bosh Assambleyasi, 16 dekabr 1966 yil, 2200A (XXI)-sonli rezolyutsiya.
3. BMT Inson Huquqlari Kengashi. "Onlayn muhitda inson huquqlarini rag'batlantirish, himoya qilish va amalga oshirish to'g'risida" rezolyutsiya. A/HRC/20/L.13, 2012 yil.
4. BMT Inson Huquqlari Kengashi. "Onlayn muhitda inson huquqlarini rag'batlantirish va himoya qilish to'g'risida" rezolyutsiya. A/HRC/32/L.20, 2016 yil.
5. Frank La Rue. Ifoda erkinligi bo'yicha BMT Maxsus ma'ruzachisi ma'ruzasi. A/66/290, 2011 yil.
6. Schmitt M.N. (ed.). Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge University Press, 2017.
7. Yevropa Insonhuquqlari Sudi. Delfi AS v. Estonia. Application No. 64569/09, 2015.
8. International Telecommunication Union (ITU). Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023. Jeneva: ITU Publications, 2023.
9. DeNardis L. The Global War for Internet Governance. Yale University Press, 2014.
10. Zittrain J. The Future of the Internet and How to Stop It. Yale University Press, 2008.
11. Palfrey J., Gasser U. Interop: The Promise and Perils of Highly Interconnected Systems. Basic Books, 2012.
12. YUNESKO. "Raqamli asr uchun axborot va kommunikatsiya sohalarida media va axborot savodxonligi" to'g'risidagi ko'rsatmalar. Parij: YUNESKO, 2021.
13. Yevropa Ittifoqi. "Raqamli huquqlar va tamoyillar to'g'risidagi deklaratsiya". 2022/C 23/01, 2022 yil.
14. BMT Bosh Assambleyasi. "Barqaror raqamli kelajak uchun umumiy standartlar" rezolyutsiyasi. A/RES/77/247, 2022 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi. "Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020 yil.
16. Ruggie J. "Biznes va inson huquqlari bo'yicha yo'riqnomaviy tamoyillar". A/HRC/17/31, 2011 yil.
17. Internet Governance Forum (IGF). Annual Report 2024. Jeneva: BMT, 2024.

18. Kettemann M.C. The Normative Order of the Internet: A Theory of Rule and Regulation Online. Oxford University Press, 2020.
19. Deibert R.J. Reset: Reclaiming the Internet for Civil Society. House of Anansi Press, 2020.
20. Peng Hao. Cyber Sovereignty and International Law. Journal of Cybersecurity, vol. 8, no. 1, 2022.

